

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2020

Research Article
ARAřTIRMA MAKALESİ

Kur'an'da 'İns' ve 'Cin' Kelimelerinin Birbirlerine Atfındaki Takdim ve Tehirin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme

Muhammed Ersöz

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı

muhammed.ersoz@selcuk.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-7693-7428>

Geliş Tarihi / Received: 20.07.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 03.12.2020

Özet

İnsanlar ve cinler, bazı açılardan birbirlerine üstün kılınmış olan varlıklardır. Yirmi üç yıllık bir süre içinde vahyedilen Kur'an'ın, sıkça bahsedilen iki kelimenin tertibini rastgele kullanması düşünülemez. Bu nedenle bu konu üzerinde çalışmak çok önemlidir. Bu çalışmada, bu kelimelerin bağlama göre takdim-tehirlerinin müfessirler tarafından nasıl değerlendirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Buradaki amacımız, Kur'an'ın iç bütünlüğünü göz önünde bulundurarak bu konuyu ele almak ve müfessirlerin ulaştıkları sonuçları değerlendirmektir.

İnsanlar ve cinler, Allah'ın ilahi emirlerine uymak ya da uymamak konusunda özgür olarak yaratılmış varlıklardır. Ortak özellikleri, akıl sahibi olmaları ve iyile kötüyü ayırt etme gücüdür. Yaratıldıkları özler, hareket tarzları, güçleri ve yetenekleri açısından farklı olmakla birlikte, ilahi hitaba muhatap olma, günah ve iyilik yapma potansiyeline sahip olma ve cezayı hak etme bakımından ortak özelliklere sahiptirler. Kur'an'da "cin" ve "ins" kelimelerinin bir arada geçtiği yerlerde, daha çok "cin" kelimesi ilk olarak geçmektedir. Birbirlerine "vâv" harfi ile atfedilen kelimelerin tertibinin farklı olması cümleye fazladan bir anlam katmamaktadır. Bunun nedeni, "vâv" harfinin tertip ifade etmemesidir.

Müfessirlerin görüşleri farklı düşünce sistemlerine dayanıyorsa ifadeler aynı olmasına rağmen bazen birbiriyile zıt görüşler ileri sürülmektedir. Müfessirler bu iki kelimenin beraber geçtiği yerlerde takdim tehirleri konusunda yorum yapma zorunluluğu hissetmedikleri için bazen ortaya koydukları genellemelerin uzlaştırılmasının oldukça zor olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Eğer ayetin bağlamı Allah'ın, kullarını imtihana tabi tutması ise önce "cin" kelimesi gelir. Bu bağlamda "cin" kelimesinin önce geçmesi cinlerin insanlardan önce yaratıldığı, insanlardan daha güçlü oldukları, günah işlemeye daha yatkın oldukları ve sayılarının daha fazla olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Belagat yeteneği daha fazla olan insanlar Kur'an'ın bir benzerini getirme konusunda önce zikredilirken yeryüzünde ve gökyüzünde hareket kabiliyeti yüksek olan cinlerin kâinatın dışına çıkma bağlamında meydan okuyan âyette önce zikredildiği görülmektedir. Kur'an'ın bu retoriğinin sosyo-kültürel durumlarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Cinlerin cezayı hak eden günahkâr kullar olduğu gerçeği, ilk muhatapların olağanüstü güçleri cinlere atfetmelerine ve kendilerini olası zararlardan korumak için cinlere kulluk etmelerine bir cevap olarak, bu gibi bağlamlarda "cin" kelimesi "insan" kelimesinden önce getirilmek suretiyle bu gerçek vurgulanmaktadır.

İlgili âyetlerin -Rahmân ve Nâs sureleri dışında- tamamına yakınının Mekki oluşu bu üslubun özellikle cinler ile ilgili yanlış inanca sahip birincil muhataplar olan Mekki müşriklere yönelik olduğu

kanaatini uyandırmaktadır. Ayrıca bu iki kelime bazen bir isim gibi kullanılmaktadır. Hatta sadece birisi için geçerli bir durum söz konusu olduğunda ifadeyi güçlendirmek için beraber kullanıldığı da olmuştur. Bunu da insanların ve cinlerin birbirleri ile olan ortak özellikleri ve sık sık yolları kesişen iki farklı varlık alanına ait varlıklar olmalarına bağlamak mümkün gözükmemektedir.

Cinlerden bahseden ayetlerin çoğunlukla İslam'ı takip etmeyen Arapların, cinlerin vahiy üzerindeki etkisi ve gücü hakkındaki yanlış algılarını ortadan kaldırmak için yer aldığı görülmektedir. Çünkü o dönemde cinlere tapan, gaybı bildiklerine inanan ve Kur'an'ı Hz. Peygamber'e getirenlerin cinler olduğuna inanan kimseler vardı. Bu açıdan Kur'an, muhataplarına cinlerin gaybe ulaşamayacakları, vahiy getiremeyeceklerini ve onların da insanlar gibi kul oldukları mesajını iletmektedir. Ayrıca Kur'an'a kulak veren cinlerin Kur'an'a inanma konusunda tereddüt göstermedikleri ortaya konularak abartılı güç isnat ettikleri cinlerin bile inandığı Kur'an'a ilk muhatapların da inanmaları gerektiği söylenmektedir. Dolayısıyla Kur'an cinlerden söz ederken müşriklerin cinlerle ilgili gerçek dışı telakkilerini düzeltme amacı gözeterek cinlerden bahsettiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an Üslubu, Belagat, İnsan, Cin

A Study on Reasons of the Anastrophe in Connecting the Words 'Ins' and 'Jinn' in the Qur'an

Humans and jinn are entities that are superior to each other in some respects. It is not conceivable that the Qur'an, a divine book that has been revealed over a period of twenty-three years, used the sequence of two frequently mentioned words randomly. Therefore, it is very important to work on this subject. In this study, it will be tried to put forward how differences in sorting these words according to the context are evaluated by the interpreters. Our aim here is to address this issue by considering the internal integrity of the Qur'an and to evaluate the conclusions reached by the commentators. Humans and jinn are beings that are created to be free to obey God's divine commandments or not. Their common features are their intelligence and the power to choose between good and evil. Although the essences in which they are created are different in terms of their mode of action, their strengths and abilities, they have common characteristics in terms of having the potential for divine addressing, having the potential to commit sin and good deeds, and deserving punishment and reward in return for their deeds. In places where the words "jinn" and "ins" occur together in the Quran, more often the word "jinn" is used first. The arrangement of these words, which are connected to each other by the letter of "waw" does not add more meaning to the sentence. This is because the letter of "waw" does not express priority. If the views of the interpreters are based on different systems of thought sometimes contradictory views and sometimes explications are put forward. It is also necessary to state that it is sometimes difficult to reconcile the generalizations they put forward, since the commentators do not feel obliged to comment on the places of introduction where these two words coexist. If the context is that God puts the servants to the test, the word "jinn" come first. In this context, it was interpreted that the jinn were created before humans, they were stronger than humans, they were more prone to commit crimes and their numbers were greater. While people who have more rhetorical skills than jinn are said first in bringing a similar version of the Quran, it is seen that the jinn who have high mobility on the earth and sky are mentioned first in the verse that challenges them in the context of going out of the universe. This rhetoric of the Qur'an seems to be closely related to socio-cultural situations. The fact that the jinn are sinful servants who deserve punishment is emphasized by the word of "jinn" before the word of "human", as an answer to the first interlocutors' ascribe the extraordinary powers to the jinn and their submission to jinn in order to protect themselves from possible damages from them. The fact that almost all of the verses on this subject, except for the verses in the Surah Rahman and Nas, are Meccan verses, makes it clear that this message is directed especially to the Meccan polytheists who are the primary interlocutors who had false beliefs about the jinn. Also, these two words are sometimes used as names. They have even been used together to strengthen the expression only in the case of a situation that applies to someone. It is possible to connect this to the common characteristics of humans and jinn and to the fact that they belong to two different areas of existence that often cross paths. It is seen that the verses mentioning jinn mostly take place to eliminate the perceptions of Arabs who didn't follow Islam, about the influence and power of jinn in revelation. Because there were people who worshiped jinn, believed that they knew the ghayb (future/unknown) and brought the Quran to the Prophet during the period of Jahiliyya. From this point of view, the Quran conveys the message to its interlocutors that jinn cannot access the ghayb, they can't send revelation, and that they are servants like humans. In addition, it is

revealed that the jinn who listen to the Quran do not hesitate to believe and it is said that the first interlocutors should believe in the Quran which even the jinn to whom they attribute extraordinary power, believe in. Therefore, it can be concluded that the Qur'an talks about jinn with the aim of correcting the polytheists' unrealistic perceptions about the jinn.

Keywords: Tafseer, Uslub al-Quran, Rhetoric, Human, Jinn

Atf / Cite as

Ersöz, Muhammed. "Kur'an'da 'İns' ve 'Cin' Kelimelerinin Birbirlerine Atfındaki Takdim ve Tehirin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme". *Marife* 20/2 (2020), 439-461. <https://doi.org/10.33420/marife.775453>

Giriş

İnsanlar ve cinler Allah'ın ilahi emirlerine uyup uymamakta serbest bırakılmış varlık türleridir. Ortak yönleri akıl ve idrak sahibi olmaları, hayır ve şerri seçme kudretlerinin olmasıdır. Her ne kadar yaratıldıkları özler, hareket tarzları, güçleri ve yetenekleri itibariyle farklı olsalar da ilahi hitaba muhatap olma, günah ve sevap işleme potansiyeline sahip olma ve yaptıklarının karşılığı olarak cezalandırılma ve mükâfatlandırılmayı hak etme itibariyle ortak özelliklere sahiptirler.

Farklı yönlere gelince cinler, insanların duyularıyla idrak edemediği varlık türüdür. Bu varlıklar için kullanılan "cin" kelimesinin temel anlamı da bunu ortaya koymaktadır. Bu kelime "c-n-n" kökünden gelmekte ve "gizli kalmak, üstünü örtmek" anlamına gelmektedir. Örtülü ve gizli olmak anlamından dolayı kalp (جَنَان), kalkan (مَجْنُون), zırh (جُنَّة), ağaçlarla kaplanmış bahçe (جَنَّة), mecnun (مَجْنُون), henüz doğmamış rahim içinde gizli bebek (جَيْنِين) anlamına gelen kelimeler bu kelimedenden türemişlerdir.¹

"Cin" kelimesi gizli varlık anlamında gözle görülmeyen varlıklar için de genel ad olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda melek için de kullanıldığı görülmektedir.² Nitekim Câhız (ö. 255/869) cinlerin çeşitlerinden bahsederken insanlarla birlikte oturup kalkanlara "âmir/ummâr", çocuklara ilişenlere "rûh/ervâh", son derece kötü ve şiddetli olanlarına "şeytân", bunun ötesine geçenlere "mârid", güç ve kuvvette ileri düzeyde olana "ifrit/afârît", temiz ve kötülükten arınmış olanlarına da "melek" dendiğini söylemektedir.³ Buradan hareketle "O, cinlendendi, rabbinin emrinden çıktı" (el-Kehf 18/50) âyetinden yola çıkarak İblis'in önceleri melek olduğu sonucuna varmaktadır.⁴

Kur'an'da "ins/nâs" ve "cin/cân/cinne" kelimeleri on sekiz yerde birbirine

¹ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâru ve mektebetü'l-hilâl, ts.), 6/20-21; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dâru sâdir, ts.), "cnn" md.,13/92.

² es-Saffât 37/158.

³ Ebû Osman Amr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Hayevân*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-cil, 1996), 6/190; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî te'rîhi'l-Arab kable'l-İslam* (Beyrut: Dâru's-sâki, 2001), 12/285.

⁴ Câhiz, *el-Hayevân*, 6/190.

atfedilmektedir. Altı âyette “ins” kelimesi önce geçerken⁵ on iki yerde “cin/cân/cinne” kelimeleri önce geçmektedir.⁶ Bu yüzden beraber geçtikleri yerin bağlamı ile cin ve insanın ortak ve farklı tabiatlarının Kur’an ve sünnet bütünlüğü içerisinde araştırmak gerekmektedir. Böylece hem Kur’an âyetlerinin yorumları uzlaştırılacak hem de konuyla ilgili bulgulara ulaşılabacaktır.

1. Kur’an’da Atıf Vâvı İle Birbirlerine Atfedilen Kelimelerin Takdim Ve Tehirinin Sebepleri

Atıf vâvı, i’râb konumundaki kelime ve cümle gibi iki ögeyi birbirine bağlamaktadır. Basra ekolüne göre bu bağlantı öncelik-sonralık şartı olmadan oluşmaktadır. Bu iki öge i’râb hükmünde de ortaktır.⁷ Bir şeyin bir şeye atfedilmesi ikisi için zikredilen hükümde müşterekliği ve ma’tûf ile ma’tûfun aleyh arasında birbirlerinden farklı olmayı beraberinde getirmektedir. Vâv harfi tertîb (ترتيب) ve ta’kîb (تعقيب) olmaksızın mutlak cem’ ifade etmektedir. Örneğin “جاء محمدٌ وعليٌّ” (Muhammed ve Ali geldi) cümlesi muhtemel üç anlamı içermektedir: 1- İkisi beraber geldi. 2- İkisi tertibe uygun geldi. Yani önce Muhammed sonra Ali geldi. 3- Tertibin aksine önce Ali sonra Muhammed geldi. Bu cümleden üç ihtimalden biri anlaşılabilirdiğine göre bu anlam vâv harfinden değil başka bir delilden ve karineden kaynaklanmaktadır. Çünkü muhtemel bu üç anlamdan birinin anlaşılmasına vâv harfi tek başına yeterli değildir. *وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ* (el-Bakara 2/127) âyetindeki vâv harfinin ifade ettiği musâhabe (eşlik etme) anlamına karine ile ulaşılabilir. *وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِذْ أُرِيتِ الْأَرْضُ زَلَزَالَتِ الْأَرْضُ زَلزَالَهَا وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا* (ez-Zilzâl 99/1-3) ve *وَإِبْرَاهِيمَ* (el-Hadîd 57/26) âyetlerindeki vâv harfinin ifade ettiği tertîb anlamı yine karine ile elde edilmektedir. *وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ* (el-Ahzâb 33/7) âyetinde Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ peygamberler arasında öncelik sonralık sırası varken “ومنك” ifadesi başta gelmiş ve Hz. Muhammed kastedilmiştir. Bu âyette de tertibin olmadığı kanaatine yine karine ile ulaşılabilir.⁸

Kur’an’da atıf vâvı ile birbirine atfedilen kelimelerin takdim ve tehirinin ifade ettiği anlamlar bağlama göre değişmektedir. Kur’an yorumcusunun tercih edeceği karinelere, ait olduğu düşünce ekolüne ve kendine has kanaatlerine göre bu anlamlar farklılık gösterecektir. Kur’an’da atıf vâvı ile birbirine bağlanan kelimele-

⁵ el-En’âm 6/112; el-İsrâ 17/88; er-Rahmân 55/39, 56, 74; el-Cin 72/5.

⁶ el-En’âm 6/130; el-A’râf 7/38; el-A’râf 7/179; Hûd 11/119, en-Neml 27/17; es-Secde 32/13, Fussilet 41/25; Fussilet 41/29; el-Ahkâf 46/18; ez-Zâriyât 51/56; er-Rahmân 55/33; en-Nâs 114/6.

⁷ İsmail Durmuş, “Vâv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/575.

⁸ Münîr Mahmûd el-Mesîrî, *Delâilâtü’t-takdim ve’t-te’hir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2005), 100-101.

rin farklı bağlamlarda takdim-tehirinin sebeplerini ve ifade ettiği anlamları:

1. Azamet ve şeref
2. Zaman ve yaratılışa öncelik
3. Sebebiyette öncelik
4. Mertebede öncelik
5. Bağlamın delaletinde öncelik
6. Çokça rastlanma
7. Telaffuzun kolaylaştırılması
8. Fâsılların uyması şeklinde sıralayabiliriz.⁹

Kur'an'da yukarıda zikrettiğimiz maddelere dair birçok örnek bulmak mümkündür. Çalışmanın hacmini artırmamak için birkaç örnekle yetineceğiz. لَقَدْ تَابَ اللهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ (et-Tevbe 9/117) âyetinde sıralama olarak önce nebi sonra muhacir sonra da ensar geçmektedir. Muhacirlerin ensardan efdal olduğuna delil olarak "لَوْلَا الْهُجْرَةُ لَكُنْتُ أَمْرًا مِنَ الْأَنْصَارِ" (Hicret olmasaydı ensardan bir kişi olurum)¹⁰ hadisi gösterilebilir. Atıf vâvının tek başına ifade etmediği bu anlama karine ile ulaşılabilmektedir.

Ma'tûf ve ma'tûfün aleyhin öncelik ve sonralığının ifade ettiği sebebiyette önceliğe örnek olarak إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (el-Bakara 2/222) âyetinde önce tevbe edenler, ardından temizlenenler zikredilmektedir. Çünkü tevbe etmek ile manevi olarak temizlenmek arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır. Yani tevbe etmeden manevi temizlik olamaz. Bundan dolayı tevbe edenler (التَّوَّابِينَ) temizlenenlerden (الْمُتَطَهِّرِينَ) önce zikredilmiştir.¹¹

Bağlamın delaletinde önceliğe de Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın farklı bağlamlarda farklı tertiplerde gelmesi örnek verilebilir. وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا (ها) Hz. İsa'dan (إِنِّهَا) (el-Enbiyâ 21/91) âyetinde Hz. Meryem (ها), Hz. İsa'dan (إِنِّهَا) önce zikredilmektedir. Âyetin öncesinde Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb, Hz. İsmail, Hz. İdris, Hz. Zülkifl, Hz. Yûnus ve Hz. Zekeriyyâ peygamberlerden ve onların salih amellerinden bahsedilmektedir.¹² Bu bağlamda Hz. Meryem'in ırzını koruyarak iffetli olması daha ön plandadır. Dolayısıyla Hz. Meryem bu âyette önce zikredilmiştir. وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ (el-Mü'minûn 23/50) âyetinde Hz. İsa (ابْنَ مَرْيَمَ) Hz. Meryem'den (أُمَّهُ) önce zikredilmektedir. Bu bağlamda ise peş peşe gönderilen peygamberlerden, onların karşılaştıkları olumsuz tavırlardan ve çektikleri zorluklardan bahsedilmektedir.¹³ Dolayısıyla peygamber olarak görevlendirilen Hz. İsa burada annesi Hz. Meryem'den önce zikredilmiş-

⁹ Mesîrî, Delâlatü't-takdim ve't-te'hîr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 100-136.

¹⁰ Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 32.

¹¹ Mesîrî, Delâlatü't-takdim ve't-te'hîr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 137.

¹² el-Enbiyâ 21/48-90.

¹³ el-Mü'minûn 23/44-49.

tir. İlk bağlamda salih amel ön planda iken bu bağlamda risalet ve tebliğ ön plandadır.

Kur'an'da birbirine atfedilen kelimelerinin tertibinin farklı olmasının diğer bir amacı da art arda gelen iki kelimenin telaffuzunun kolaylaştırılmasıdır. Arapçada sıklıkla bir arada kullanılan kelimelerin telaffuzunun kolay olması için yukarıda zikredilen sebeplerden ziyade daha farklı bir sıralamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Rebîa ve Mudar kabileleri beraber söylenirken Rebîa (رَبِيعَةَ) kelimesi Mudar (مُضَرَ) kelimesinden önce "رَبِيعَةُ وَمُضَرَ" şeklinde söylenmektedir. Hâlbuki Arap toplumunda Mudar kabilesi Rebîa kabilesinden daha efdaldir. Çünkü Mudar kabilesi Hz. Peygamber'e yakınlığı sebebiyle daha üstün görülmektedir. Ancak kelimenin telaffuzundaki zorluğu hafifletmek için önce Rebîa kabilesi zikredilmektedir. Eğer "Mudar" kelimesi önce söylenmiş olsa hareketler çoğalacak ve art arda gelmiş olacaktır.¹⁴ Bu iki kelimenin hem söylenişindeki kolaylıktan dolayı hem de bu iki isim birbirlerini gerektirdikleri için ve birbirlerinden ayrılmaz oluşları sebebiyle çoğu zaman tek bir isim gibi söylenir olmuştur.¹⁵

2. "İns/Nâs" Kelimelerinin Önce Geçtiği Yerler

Kur'an'da altı yerde "ins/nâs" kelimeleri "cin/cân/cinne" kelimelerinden önce geçmektedir. Bu âyetleri konularına göre incelemek ve bu kelimelerin takdim-tehirlerinin sebeplerini değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.1. Peygamberlere Düşmanlık

(el-En'âm 6/112) وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا (el-En'âm 6/112) âyetinde Cenâb-ı Hak, peygamberlere düşmanlık eden şeytanların olduğunu haber vermektedir. Bu düşmanların da birbirlerine vesvese vererek iş birliği yaptıklarını ifade etmektedir. Ancak "شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ" ifadesinde "insan" kelimesi "cin" kelimesinden önce geçmektedir.

Kurtubî (ö. 671/1273) bu âyetin yorumunda "يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا" ifadesinin cin şeytanlarının insan şeytanlarına verdiği vesveseden ibaret olduğunu söylemektedir.¹⁶ Yani burada süslü sözler fısıldama fiili sadece cinlere ait bir fiil olarak görülmektedir. Dolayısıyla âyetteki "ins" ve "cin" kelimelerinin tertibinin herhangi bir anlam ifade etmeyeceğini savunmaktadır. O, bu görüşünü desteklemek için A'meş'ten (ö. 148/765), "شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ" ifadesini "شَيَاطِينَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ" şeklinde yani "cin" kelimesini önce okuduğu kıraati nakletmekte ve anlamın aynı

¹⁴ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheyli, *Netâicü'l-fiker fi'n-nahv* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992), 209.

¹⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye Muhammed b. Ebî Bekir, *Bedâiu'l-fevâid* (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1996), 1/70.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'an* (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 7/67.

olduğunu söylemektedir.¹⁷

İbn Âşûr'a (ö. 1973) göre ise "insan" kelimesinin "cin" kelimesinden önce geçmiş olması önemli bir incelik taşımaktadır. Buna göre insanların şeytan ruhlu olanları peygamberlere cin şeytanlarından daha fazla karışmaktadırlar. Cenâb-ı Hakk'ın İblis'e hitaben *إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ* (el-Hicr 15/42)

âyetinde cin şeytanlarının insanlar üzerinde etkisinin oldukça sınırlı olduğuna ve Allah'ın, peygamberleri onların kötü etkilerinden koruduğuna dikkat çekmiştir. Bunun yanında Allah, peygamberlerine vahyini ulaştırmayı istemiş ve ilahi vahye şeytanların herhangi bir vahiy unsuru olmayan şeyi karıştırmalarına engel olmuştur. Allah, muradını tamamlayınca kadar risaletin ulaştırılmasını kesintiye uğratan her şeyden elçilerini koruyacağını garantisini vermiştir. Ona göre tehlikesinin azlığından dolayı peygamberleri insanların zararlarından ve tuzaklarından bazen korumamıştır. *وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُبْسِتُواكَ أَوْ يُقْتُلُواكَ أَوْ يَخْرِجُواكَ وَيَمَكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرٌ الْمَاكِرِينَ*

(el-Enfâl 8/30) âyetinde de insan şeytanlarının, peygamberlere zarar verme kastıyla daha çok girişimde bulunma potansiyellerine dikkat çekilmiş olmaktadır.¹⁸ Dolayısıyla İbn Âşûr "ins" kelimesinin "cin" kelimesinden önce gelmesini insanların tuzaklarına ve zararlarına karşı Hz. Peygamber'in her ne kadar bir koruma altında olsa da insanın vereceği zararın niteliğinin cinlerin vereceği zararın niteliğine kıyasla daha az etkili olmasına yorumlanmıştır.

2.2. Tehaddî (Kur'an'ın Benzerini Getirme Konusunda)

قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا (el-İsrâ 17/88) âyetinde Cenâb-ı Hak Kur'an'ın bir benzerinin getirilmesi konusunda insanlara ve cinlere meydan okumaktadır. Tehaddi âyeti olarak bilinen bu âyette önce insanlar sonra cinler zikredilmektedir. Bunun gerekçesi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İnsanların cinlerden daha şerefli ve efdal oldukları için önce "ins" kelimesinin zikredildiğini söyleyenler olduğu gibi¹⁹ sözün bağlamının yani Kur'an'ın benzerini getirme talebine muhatap olarak insanın önce zikredilmesinin daha uygun olduğunu söyleyenler de vardır.²⁰ Bunu ortaya koyarken bu âyet ile "cin" kelimesi önce zikredilen *يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ* (er-Rahmân 55/33) âyetini karşılaştırmaktadırlar. Nitekim Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) buna değinmektedir: "Bu âyette (er-Rahmân 55/33) cinlerin, insandan önce, 'Bu Kur'ân gibisini getirmek üzere insan ve cin top-

¹⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 67; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414), 2/174.

¹⁸ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru Sehnûn li'n-neşr ve't-tevzî', ts.), 30/635.

¹⁹ İsmail Hakkı, Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 9/246; İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, *Milâkü't-te'vîl*, thk. Abdulgani Muhammed Ali el-Fâsî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 2/311.

²⁰ Bedruddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabîyye, 1957), 2/111; Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000), 29/100.

lansa, bunu yapamazlar...' (el-İsrâ 17/88) âyetinde ise 'insan' kelimesinin, 'cin' kelimesinden önce getirilişinin hikmeti nedir? Diyoruz ki, göklerin ve yerin bütün bucaklarından geçip gitmek eğer mümkün olsaydı cinlere; Kur'an'ın benzerini getirmek de eğer mümkün olsaydı insanlara daha uygun düşerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, her bir yerde, bahsedilen işi yapması ihtimali daha fazla olanları önce zikretmiştir.²¹ Râzî, Kur'an'ın benzerini getirme konusunda insanın cinlere göre daha yetenekli olduğuna dikkat çekmektedir. Bu yüzden de önce zikredildiğini ifade etmektedir.

Câhız, cinlerin belagat yeteneğine sahip olmadığına dair *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde "وَقَبْرٌ حَرْبٍ بِمَكَانٍ قَفْرٍ... وَكَيْسٌ قُرْبَ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٍ" (Harb'in (Harb b. Ümeyye) kabri çorak bir yerdedir. Harb'in kabrinin yakınında kabir de yoktur) şeklinde bir beyit nakletmektedir.²² Bu beytin söylenmesi ile ilgili bir olaydan bahsedilmektedir. Rivayete göre vücudunun yarısı insan yarısı ise cin suretinde bir tür bulunmaktadır. Bu cin türü kendi başına yolculuğa çıkanları hedef almaktadır. Onlara yolculukları sırasında görünmekte ve yolcuyla öldürmektedir. Alkame b. Safvân bu tür cinlerden bir tanesiyle karşılaşmış, vuruşma sonucunda ikisi de ölüp yere düşmüşlerdir. Cahiliye Arapları Harb b. Ümeyye'nin de aynı şekilde cinlerin öldürdüğü insanlardan olduğuna ve yukarıda zikredilen şiirin de Harb'in ölmesi üzerine cinlerin söylediği bir şiir olduğuna inanmaktadırlar.²³ Başka bir rivayette ise "هَاتِفٌ/hâtif" isimli bir tür cinin bulunduğu ve insanlara bağırarak onları öldürdüğü söylenmektedir. İşte bu türden bir cin Harb b. Ümeyye'ye bağırarak, o da ölmüş ve bunun üzerine de cinler bu şiiri söylemişlerdir.²⁴ Bu şiirin insanlara değil cinlere ait bir söz olduğu birçok müellif tarafından dile getirilmiştir.²⁵ Çünkü bu iki beyti art arda üç defa kekeleymeden ve takılmadan söylemeye bir insanın gücü yetmeyecektir. Hâlbuki insan bu beyitten daha zor ve daha ağır yirmi beyti hatta daha fazlasını kekeleymeden okuyabilir.²⁶ Beyitteki "ق/kâf" ve "ر/râ" harfleri kelimedede bir arada gelmiş ve tekrar etmiş, bu da ifadeye bir ağırlık ve zorluk getirmiş kelamın fesahatını ortadan kaldırmıştır.²⁷

Ancak Zerkeşî (ö. 794/1392) Râzî'den farklı olarak buradaki tehaddinin cinlere değil sadece insanlara yönelik olduğu kanaatindedir. Buna gerekçe olarak da cinlerin Arap dilinin inceliklerine ve belagat yeteneğine sahip olmamalarını göstermektedir. Zerkeşî, cinlerin Kur'an'ın bir benzerini getirme kabiliyetlerinin hatta

²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/100.

²² Ebû Osmân Amr b. Mahbûb el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru sa'b, 1968), 49.

²³ Ebü'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *Rebiu'l-ebâr ve nusûsu'l-ahbâr* (Beyrut: Müessetü'l-alemî, 1412), 1/316.

²⁴ Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâfi sinâati'l-inşâ*, thk. Yûsuf Ali Tavîl (Dimeks: Dâru'l-fikr, 1987), 2/292.

²⁵ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 49; Câhız, *el-Hayevân*, 6/207; Ebû Bekr el-Bâkîllânî, *l'câzu'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru'l-meârif, ts.), 269. Zemaşerî, *Rebiu'l-Ebrâr*, 1/317.

²⁶ Ebû Hüseyin Ali İbn Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, thk. Es'ad Dâgîr (Kum: Dâru'l-hicret, 1409), 2/141.

²⁷ Ebû İdrîs el-İmâm el-Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrâhîm et-Tâlibî, *et-Tirâzü li-esrâri'l-belâğa* (Beyrut: y.y., 1423), 3/30.

böyle bir ihtimal bulunmamasına rağmen cinlerin insanlarla birlikte zikredilmesini Kur'an'ın i'câzının büyüklüğünü ifade etme amacına bağlamaktadır. Yani böyle bir durum söz konusu olsa cinler de insanlar gibi belagat yeteneğine sahip olmaları farz edilse, bunun için insanlarla cinler iş birliği yapsalar ve Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kalmış olsalar bu insanların bir benzerini getirme ihtimalini daha güçlü biçimde nefyetmektedir.²⁸

Zerkeşi, insanla birlikte cinlerin tehdidiye konu olmalarını nikâh velayetini hak etme konusunda anne-baba bir kardeşin, baba bir kardeşe olan önceliğini örnek göstererek izah etmektedir. Anneliğin (الأُمومة) nikâh velayetinde herhangi bir etkisi olmamasına rağmen anne-baba bir kardeş, baba bir kardeşe göre nikâh velayetinde öncelikli olmaktadır.²⁹ Dolayısıyla cinler, anlamı güçlendirmek ve tehdidinin ne kadar güçlü olduğunu göstermek için zikredilmiştir.

Anlamı güçlendirmek için cinlerin, insanlarla birlikte anılmasının mümkün olduğuna dair bir delil olarak şu olayı zikredebiliriz: Cahiliye devri önemli şairlerinden Nâbiga ez-Zübyânî (ö. m. 604) Ukâz panayırına katılır ve orada kendisine bir çadır kurulurdu. Şairler kendisine gelip şiirlerini söylerler ve onun övgüsüne ulaşmayı umarlardı. Bir defasında Hassân b. Sâbit (ö. 60/680) beraberinde Meymûn b. Kays A'şâ (ö. 7/629) ile onun yanına gelip şiir söyledi ve Nâbiga da bu şiiri beğendi. Ardından Hansâ (ö. 24/645) yanlarına gelip şiir söyledi. Bunun üzerine Nâbiga, A'şâ'yı kastederek "Eğer senden önce Ebû Basîr şiir söylemiş olsaydı senin cinlerin ve insanların en iyi şairi olduğunu (أَشْعَرُ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ) söyleyecektim." demiştir.³⁰

Nâbiga'nın "أَشْعَرُ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ" ifadesini değerlendiren Faslı âlim Ebû Ali el-Yûsî (ö. 1102/1691) bu ifadenin Arap dili açısından hatalı bir kullanım olduğunu söylemektedir. Çünkü ma'tûf olan kelime ma'tûfun aleyh olan kelimenin hükmüne ortaktır. Dolayısıyla bu ifade ile Hansâ'nın cinlerin de en iyi şairi olduğu anlamı çıkar. İsm-i tafdîl bir şeyin ancak parçası olduğu şeye izafe edilebileceği için Hansâ ancak insanlara izafe edilebilir. Yûsî, bunun caiz olmasına dair şöyle bir ihtimalden bahsetmektedir. Eğer rivayet "cin" kelimesinin tehiri ile yani "أَشْعَرُ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ" şeklinde ise caiz olabileceğini söylemektedir. Bu durumda "الْجِنِّ" metbû durumda olduğu için bu kuralın esnetilmesinin mümkün olduğunu, ancak "الْجِنِّ" kelimesi "الْإِنْسِ" kelimesinden önce geçmesi durumunda tâbi konumunda olduğu için caiz olmayacağını ifade etmiş olmaktadır.³¹ Dolayısıyla bu âyette tehdidinin sadece insanlara yönelik olup cinlere yönelik olmadığını, "الْجِنِّ" kelimesi de metbû konumda olduğu için insana atfının caiz olduğunu söylemek Zerkeşi'nin iddiasını destekleyici mahi-

²⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/111.

²⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/111.

³⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1423), 1/332.

³¹ el-Yûsî, Ebû Ali el-Hasen b. Mes'ud, *Zehru'l-ekem fi'l-emsâli ve'l-hikem* (Dâru'l-Beydâ: Dâru's-sekâfe, 1981), 219.

yettedir.

2.3. Allah Adına Yalan Uydurma (Cinlerin İfadelerinde)

(el-Cin 72/5) وَأَنَا ظَنَّنَا أَنَّ لَنْ نَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا

Peygamber'i Kur'an okurken dinleyip müslüman olanların, kavimlerine döndüklerinde söyledikleri cümlelerden oluşmaktadır. Bu âyette önce insanların zikredilmesinin sebebi olarak onların, cinlerden üstün olmaları gösterilmektedir.³² Bunun yanında sözün bağlamının insanın önce zikredilmesine daha uygun olduğu yorumları da yapılmıştır.

Malum olduğu üzere Kur'an, ilk planda insanlara hitap eden ilahi kitaptır. Dolayısıyla Kur'an'a ilk defa inananlar ve yalanlayanlar insanlardır. İbn Kayyim (ö. 751/1350) insanların önce zikredilmesi konusunda iki tane sebepten bahsetmektedir. Birincisi insanların hem Kur'an'a muhatap olma hem de yalanlama ve tasdik etme konusunda cinlerden önce olmalarıdır. Diğer bir sebep ise bağlamın, insanların önce zikredilmesine uygun olmasıdır. Öncelikle bu cümle cinlerin inananlarının, kavimlerine döndükten sonra söyledikleri cümlelerden bir tanesidir ve bundan önceki cümlelerde Kur'an'ın harikalığından (قُرْآنًا عَجَبًا) ve hidayete yönlendirmesinden (يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ) bahsetmektedir. Ardından ise daha önce insanların ve cinlerin Allah hakkında yalan söylemeyeceğine dair taşıdıkları kanaatlerinin yanlış olduğu konusunda özür içermektedir. Müslüman cinlerin önce insanı zikretmiş olmaları davette muhatapı ilzam etmeme ve töhmet altında bırakmama amacına matuftur. İnanan cinlerin, cümleyi bu şekilde kurmaları kendilerine tebliğ yapılan cinlerden töhmeti ve onlarla alakalı inanmayacaklarına dair önyargıyı ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca inanan cinlerin insanlarla birlikte arkadaşlarına karşı dayanışma içinde olduğu kanaatine varmamaları için önce insanları zikrettikleri kanaatine ulaşmak mümkündür.³³ Böylece cinlerin, kavimlerine dönerek yaptıkları tebliğ her türlü ön yargıdan arınmış ve muhatapta samimi bir yaklaşım izlenimi uyandırmaktadır.

2.4. Günahından Sorulma

Hiç kimsenin günahından sorulmayacağını ifade eden (er-Rahmân 55/39) فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ (er-Rahmân 55/39) âyetinde "ins" kelimesi "cin" kelimesinden önce geçmiştir.

Bu âyet hiç kimsenin bir diğerinin günahından sorulmayacağı³⁴ veya da herkesin durumunun aşikâr olmasından dolayı sorguya ihtiyaç duyulmayacağı şeklinde yorumlanmıştır.³⁵

³² Burhânuddîn el-Bikâî, *Nazmu'd-dürer fi tenâsübü'l-âyâti ve's-süver* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415), 8/185.

³³ İbn Kayyim el-Cevziyye Muhammed b. Ebî Bekir, *Bedâiu'l-fevâid* (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1996), 1/ 71.

³⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 2000), 23/51.

³⁵ Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî el-Horasânî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beirut: →

Burada "ins" kelimesinin önce geçmiş olması وَمِنَ النَّاسِ وَالذَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ (Fâtır 35/28) âyetinden hareketle insanın cinlerden üstün olması ile açıklanmıştır.³⁶ Bu âyetin yanı sıra "ins" kelimesinin "cin" kelimesinden önce geçtiği âyetleri insanların cinlerden üstün olmasına bağlanmıştır. Ancak "insan" ve "cin" kelimelerinin âyetten âyete değişen tertiplerini birbirlerine olan mutlak üstünlüklerine bağlamak kanaatimizce isabetli değildir. Bunun yerine bağlama göre ön planda olanın önce zikredildiği ihtimalini dikkate almak daha uygun olur. Nitekim önemli olanı ve ön planda olup ilgi çeken şeyi öne geçirmek Arapların adetlerindedir.³⁷ Burada da günahın sorgulanmasından bahsettiği için ve öncelikli muhatap insan olduğu için önce insan zikredilmiştir, şeklinde yorumlanabilir.

Kur'an'da cinlerden bahseden ayetlerde ekseriyetle cahiliye Araplarının, cinlerin vahye etkisi ve gücü hakkındaki algılarını ortadan kaldırmak için yer aldığı görülmektedir. Çünkü Cahiliye döneminde cinlere ibadet eden, gaybden haber verdiklerine inanan, Kur'an'ı Hz. Peygamber'e getirenlerin cinler olduğu kanaatinde olanlar mevcuttu. Bu açıdan bakıldığında Kur'an, muhataplarına cinlerin zannettiklerinin aksine gayb bilgilerine erişemedikleri, vahyi getirecek bir mahiyete sahip olmadıkları ve onların da insanlar gibi kul olduğu mesajını iletmektedir. Ayrıca Kur'an'a kulak veren cinlerin inanmak konusunda tereddüt göstermedikleri ortaya konularak abartılı güç isnat ettikleri cinlerin bile inandığı Kur'an'a ilk muhatapların da inanmaları gerektiği söylenmektedir. Dolayısıyla Kur'an cinlerden söz ederken müşriklerin cinlerle ilgili gerçek dışı telakkilerini düzeltme amacı gözeterek cinlerden bahsettiği sonucuna ulaşılabilir.

2.5. Cennet Hurilerinin İffeti

حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ أَنَسَ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌ الْجِيَامِ قَبَائِيٍّ آلَاءِ رَبِّكُمْ تَكَذَّبَانِ لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ أَنَسَ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌ (er-Rahmân 55/56) ve فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ أَنَسَ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌ (er-Rahmân 55/72-74) âyetlerinde önce "ins" kelimesi sonra "cân" kelimesi geçmiştir. Bu âyetlerde bir cennet nimeti olarak sunulan hurilerden bahsedilmekte ve onlara önceden ilişen ne bir insan ne de bir cin olduğu haber verilmektedir.

Bu âyette önce "ins" kelimesinin gelmesinin birkaç sebebi olabilir. Cenneti hak etmiş kimselere eş olarak verilen kızların temizliğini ifade eden bu âyette önce insanın zikredilmesi söz konusu kimselerin eşlerinin iffetli oldukları gerçeğini vurgulamaktadır. Çünkü bir şeyin yokluğunu ve meydana gelmediğini ispat etmek için insanın ilk planda aklına gelenden ve mantık olarak zihninde ilk canlanan şeyden

→

Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2003), 3/307; Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Mısıriyye, ts.), 3/117.

³⁶ Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheyli, *Netâicü'l-fiker fi'n-nahv* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1992), 211; Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdi, *Hizânetü'l-edeb* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1998), 6/167; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâiu'l-fevâid*, 1/67; Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Neyşâbüri, *Garâibü'l-Kur'an ve rağâibü'l-furkân* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1416), 5/515.

³⁷ Hafîb el-İskâfî, *Dürratü't-tenzîl ve gurratü't-te'vîl*, thk. Muhammed Mustafa Aydın (Mekke: y.y., 2001), 861.

başlamak gerekmektedir. Herhangi bir insanın yabancı bir erkeğin iliştği kadından nefret etmesi bilinen bir durumdur. Burada insanın öne alınıp cinlerin sonra zikredilmesi insanların zihninde daha gerçekçi olanın canlanması için bağlama daha münasıptır.³⁸

Bu âyette önce “ins” kelimesinin zikredilmesinin diğer bir amacı âyetlerin fâsıllarının birbirine uyması olabilir. Çünkü incelediğimiz âyetlerin fâsılları “n/nûn” harfidir ve önceki âyetler “نَكْدَبَانِ” şeklinde bitmektedir. Bu şekilde fasılların birbirine uyması ile birlikte hem anlam hem de üslup açısından bir uyum sağlanmış olmaktadır.

3. Cin/Cân/Cinne Kelimelerinin Önce Geçtiği Yerler

Kur’an’da “ins/insan” kelimesinin önce geçtiği âyetlere değindikten sonra şimdi de “cin/cinne/cân” kelimelerinin “ins/insan” kelimelerinden önce kullanıldığı âyetlere değinmek istiyoruz.

3.1. Ahirette Seslenme

Cenâb-ı Hak ahirette insanlara ve cinlere seslenirken önce cinleri zikretmektedir. “Tehaddî (Kainatın Dışına Çıkma)” başlığı altında inceleyeceğimiz يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّ اسْتَعْطَمْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (er-Rahmân 55/33) âyetinde ve يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا (el-En’âm 6/130) âyetinde cinler önce geçmektedir. Cenâb-ı Hak el-En’âm 6/130. âyetinde insanlardan ve cinlerden inançsız ve günahkâr olanlara hitaben kötü sonuçlarının başlangıcı olan soruyu sormaktadır. “İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağına dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi!” ifadesiyle bu kimselerin, peygamberlerine uymadıkları ve ahiret için yapılan uyarılara kulak asmadıkları görülmektedir. Bu âyette cinlerin önce zikredilmelerinin bir gerekçesi inanmayan ve günahkâr cinlerin sayıca inançsız ve günahkâr insanlardan fazla olduğuna yorumlanmıştır.³⁹ Çünkü bir kalabalığa seslenildiği zaman kalabalık içerisinde sayıca oranı yüksek olana önce hitap etmek daha uygun düşmektedir.

Ancak cinlerin önce zikredilmesi insandan önce yaratıldıkları için de olabilir.⁴⁰ Çünkü hitap edilen kalabalıkta insanlara göre daha fazla geçmişe sahip cinlerin önce zikredilmesi bağlama uygun düşmektedir. Nitekim Zerkeşî, Kur’an’da “ يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ ” ifadesi gibi cinlerin önce zikredildiği yerlerde cinlerin önce geçmesinin nedeninin cinlerin, insandan önce yaratılmış olmalarının ihtimal dahilinde olması olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ

³⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâiu’l-fevâid*, 1/70.

³⁹ Bikâî, *Nazmu’d-düer*, 2/717.

⁴⁰ Salâhuddîn Ebû Saîd Halîl b. Kilkeldî, *el-Fusûlü’l-müfide fi’l-vâvi’l-mezide*, thk. Hasan Mûsâ eş-Şâir (Amman: Dâru’l-beşîr, 1990), 115-116.

وَالْجَانَّ خَلْقَنَا مِنْ قَبْلِ مِنْ نَارٍ (el-Hicr 15/26) âyetinde önce insandan bahsedildikten sonra وَالْجَانَّ خَلْقَنَا مِنْ قَبْلِ مِنْ نَارٍ (el-Hicr 15/27) denilerek cinlerin önce oldukları vurgulanmıştır.⁴¹ Bu değerlendirmeye dikkate değer olsa da Kur'an'ın tamamı için geçerli genel geçer bir kural değildir. Önceki başlıkta "ins" kelimesinin önce geçtiği yerlerde ifade ettiğimiz gibi bağlama göre insanın öncelikli olduğu konularda "ins" kelimesi önce zikredilmiştir.

3.2. Zaman İçerisinde Geçmişlik

Kur'an'da geçmiş ümmetler olarak cinler ve insanlar bir arada zikredilirken cinlerin insanlardan önce zikredildiği görülmektedir. قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ (Fussilet 41/25; el-Ahkâf 46/18) ve قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ (el-A'râf 7/38) şeklinde geçen ifadelerde her zaman cinler önce zikredilmektedir.

وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ (Fussilet 41/25) âyetinde Allah'ın düşmanları olan müşriklerin ahirette cehennemi hak etmelerinden ve bu sapıklıklarından kurtulamamalarından bahsetmektedir. Bunun sebebinin de başlarına musallat edilen kötü arkadaşlar olduğu belirtilmektedir. Onlar da kötü amelleri onlara hoş ve şirin göstermişlerdir. "وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ" ifadesi ile bunun neticesi olarak daha önce gelmiş geçmiş cinlere ve insanlara kesilen cezanın onlar için de söz konusu olacağı haber verilmektedir. أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ (el-Ahkâf 46/18) âyetinde de ölümden sonraki hayata inanmayan, iman etme telkinlerine kulak asmayan ve yeniden dirilme gibi hakikatlere eskilerin masalları diyen kimseler hakkında yukarıda zikrettiğimiz aynı ifade geçmektedir. قَالِ أَدْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ (el-A'râf 7/38) âyetinde de cehennemi hak eden cinlere ve insanlara Cenâb-ı Hak cehenneme girmelerini söylemektedir.

Bu âyetlerde cinlerin önce zikredilmesi azaba ilk defa cinlerden başlanacağı olarak yorumlanmıştır. Buna ilave olarak ilk defa cinlerin yaratılmış olmaları Allah'a isyan edip günah işlemekte de önce olmalarını gerektirmektedir.⁴² Bikâî'ye (ö. 885/1480) göre cinlerin burada önce zikredilmeleri insanlardan daha kuvvetli olmalarından dolayıdır. Bu durumda âyet cinler gibi insana göre oldukça güçlü bir topluluğu önce zikrederek cinlerden daha az güç sahibi olan insana her hâlükârda güç yetirebileceği mesajını taşımaktadır. Çünkü İslam öncesi dönemde insanlar, kendilerini cinlerden daha aşağı bir konumda görmekteydiler ve onlara sığınırlandı.⁴³

Cinlerin insanlardan önce zikredilmelerinin bir gerekçesi de insanları yol-

⁴¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/257.

⁴² Neysâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an*, 3/236; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/121.

⁴³ Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, 6/567.

dan çıkarma konusunda üstlendikleri etkin roller de olabilir. Cinlerin şeytanları kendi cinslerinden olanları ve insanları saptırmayı ilk başlatanlardır.⁴⁴ İnsanlara göre cinler daha fazla şerli işlere meyletmektedirler. Bunun yanında azdırma ve saptırmada asıl olanlardır. Bu da cinlerin asilerinin ateşe insanlardan önce gireceklerine delalet etmektedir.⁴⁵

Bunun yanında cinlerin insanlara göre sayıca fazla olmaları, daha önce yaratılmış olmaları ve saptırma konusunda hem kendi cinsleri olan cinler üzerinde hem de insanlar üzerinde etkisi olması cinlerin önce zikredilmesine gerekçe olarak zikredilebilir.

3.3. Yaratılış

Kur'an'da cinler ve insanların yaratılışından bahseden âyetlerde cinler önce zikredilmektedir. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (ez-Zâriyât 51/56) âyetinde cinlerin önce zikredilmesine birkaç açıdan izah getirmek mümkündür. "Cin" kelimesinin kapsamına meleklerin girmediği varsayıldığında cinlerin önce zikredilme sebebine ve meleklerin neden burada zikredilmediği konusuna değinmek gerekmektedir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki melekler de, insanlar gibi mükellef olmalarına, yaratılmalarındaki en büyük amaç kulluk olmasına ve Cenâb-ı Hak "Bilakis (melekler), lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır." (el-Enbiyâ 21/26) ve "O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar." (el-Enbiyâ 21/19) buyurmasına yani kulluğun, onların en önemli özelliği olmasına rağmen burada melekler zikredilmemiş olmaktadır. Âyetin bağlamına bakıldığında âyetin, inkârcıların, yaratılış amaçlarına uygun hareket etmemelerinin kötülüğünden bahsettiği görülür. Böyle bir kusur da ancak cinlere ve insanlara mahsustur. Sözün bağlamından, âyetin vermek istediği ana mesajın, Hz. Peygamber'e, ümmeti olan insan ve cinlere yaratılış amaçlarını hatırlatmak için meleklerin zikredilmediğini söylemek mümkündür.⁴⁶

Diğer bir izah da âyetin nüzul ortamı ile ilgili olanıdır. Nüzul döneminde müşriklere göre şanı yüce olan Allah, melekleri yaratmış ve onları kendisine yakın kılmıştır. Melekler, Allah'a ibadet ettikleri yani yaratılış gayelerini yerine getirdikleri; kendilerinin ise dereceleri düşük olduğu için Allah'a ibadet etmeye kendilerini layık görmedikleri için bunun yerine meleklerle kulluğu tercih ediyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" buyurmuş, böylece de meleklerden bahsetmemiştir. Çünkü meleklerin, kulluğunu tam olarak yerine getirdiği kanaatini zaten taşıyorlardı. Böylece Allah da onların kabul ettiği konuyu değil hakkında yanlış kanaate sahip olduğu ko-

⁴⁴ Muhammed Abduh-Reşid Rıza, Muhammed b. Ali, *Tefsiru'l-menâr* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âmmeh lil-kitâb, 1990), 8/367.

⁴⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001), 5/48; Âlûsî, Mahmûd Ebü'l-Fadl, *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-kur'ani'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 8/116.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/198; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/20.

nuyu dile getirmiş olmaktadır.⁴⁷

Râzî, konuya bir de cinlerin ve insanların ibadetlerinin niteliği açısından bakmaktadır. Buna göre ibadet, gizli ve açıktan olmak üzere ikiye ayrılmakta ve gizli yapılan ibadetler açıktan yapılan ibadetlere göre efdal olmaktadır. Cinlerin ibadeti ise gizli olduğu için cinlerin ibadetlerine büyük oranda riya giremez. İnsanların ibadetleri ise açık olduğu için ibadetlerinin içine riya karışma ihtimali vardır. Çünkü insan, Allah'a bazen hemcinsleri olan insanlara iyi görünmek için ibadet edebileceği gibi bazen de cinlerden haber almak, onlardan korktukları ve şerlerinden emin olmak için ibadet edebilir.⁴⁸

"Cin" kelimesinin kapsamına meleklerin de girdiği varsayıldığında cinlerin önce zikredilme gerekçesine değinmek gerekmektedir. Muhtemelen meleklerin bu kelimenin anlam alanına girmiş olmasından, ihlas ve ibadetlerinin çok ileri derecede olmasından dolayıdır.⁴⁹ Ayrıca melekler ile cinler bir arada düşünüldüğünde hem sayıları insana göre daha çok ve güçleri insana göre daha ileri boyuttadır.

Râzî, bu âyetin tefsirinde meleklerin "cin" kelimesinin anlam alanı dışında olup olmama meselesinde ortada durmaktadır. Hatta âlemi, halk (خلق) âlemi ve emir (امر) âlemi şeklinde ikiye ayıran dolayısıyla da bu âyette "halk" ifadesi geçtiği için emir âlemine ait olan meleklerin buradaki "cin" kelimesinin kapsamına girmediği şeklindeki bir yorumu isabetli bulmamaktadır. Çünkü bu yorum *ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ* "İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka ilah yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, O her şeye vekildir" (el-En'am 6/102) âyetine aykırı olacağı için kabul edilebilir nitelikte değildir.⁵⁰

(el-A'râf 7/179) *وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ* rının birçoğunun cehennem için yaratıldığı ifade edilmektedir. Bu âyetin yorumlanması daha çok Allah'a kabih olan şeyleri nispet etme, insanın fiillerinin yaratıcısının kim olduğu, Allah'ın fiillerinin ta'lil edilip edilmeyeceği gibi kelami konular ve âyette geçen "lâm" harfinin ta'lil lâmi mi yoksa âkibet lâmi mi olduğu gibi lugavi konular çerçevesinde tartışılmıştır.⁵¹ Âyette "cin" kelimesinin önce zikredilmesi yaratılıştan öncelik, cinlerin insanlara göre sahip oldukları ayrıcalıklar ve âyetin ilk muhataplara vermek istediği temel mesaj gibi birçok açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Bikâî bu âyette "cin" kelimesinin önce zikredilmiş olmasının, Kur'an'ın ilk muhatabı olan Mekkeli müşriklerin psikolojileri ve cinlerle alakalı telakkileri ile yakından irtibatlı olduğunu söylemektedir. Çünkü Mekkeli müşrikler cinleri gözlerinde büyütmekte, onlardan hem kendileri korkmakta hem de bu korku sebebiyle

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/198.

⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/199.

⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/199.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/199.

⁵¹ Muhammed Ersöz, "Kur'an Yorumunda Mezhepsel Farklılığın Dil Kurallarına Yansımaları -Akıbet Lâmi Örneği-", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3 (2014), 17-19.

insanları Allah'ı bırakıp cinlere tapmaya ikna ederek saptırmakta idiler. Ayrıca taş olmamaları ve gözle görülmemeleri sebebiyle insanları onlara tapmaya daha kolay ikna edebilmekte idiler. Âyet, cinleri önce zikrederek ilk muhataplara, korktukları ve yaptıkları cinlerin cehenneme insanlardan önce gideceklerini ifade etmektedir.⁵²

Bunun yanında âyette cinlerin insanlardan önce zikredilmiş olması cinlere ve insanlara ait ortak özelliklerde cinlerin insanlara göre daha güçlü ve daha yetenekli olmaları şeklinde yorumlanmıştır. Buradan hareketle âyetin insan tarafından görülemeyen, insandan daha güçlü varlıklar bile cehenneme giriyorsa insanın da yaptıklarının karşılıklarını göreceğine ve cehenneme gireceğine dair bir mesaj içerdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca âyetin devamında gelen *هَمْ قُلُوبٌ لَا يَتَّقُونَهَا وَهَمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَهَا وَهَمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَهَا* “Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler” ifadesinde zikredilen özellikler konusunda insan cinsinden daha kötü bir durumda oldukları ve söz konusu sıfatlandırmayı insandan daha fazla hak ettikleri için önce cin zikredilmiştir.⁵³

Ancak İbn Âşûr'a göre “ins” kelimesinin sonra gelmesi yukarıda bahsedilen kalpleri olmasına rağmen kavramamak, kulakları olmasına rağmen duymamak ve gözleri olmasına rağmen görmemek gibi sıfatların insana ait olduğuna dair bir delildir. Çünkü cinlerin bu tür organları olduğuna dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Âşûr'a göre burada kastedilenlerin cinler değil sadece insanlar olduğu kanaatine ulaştırılan karine, akabinde gelen *أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ* ifadesidir. “أُولَئِكَ” ism-i işâreti insanı ifade etmesi için bu şekilde “cin” kelimesinden sonra gelmiştir.⁵⁴ Dolayısıyla bu ifadede hayvanlar gibi hatta hayvanlardan bile daha zelif olmakla vasıflananlar cinler değil insanlar olmaktadır.

Bu âyette “cin” kelimesinin önce zikredilmesine dair zikredilen diğer bir sebep de cinlerin sayıca daha çok olmaları, cehennemi hak eden cinlerin sayısının fazla olması ve yaratılış açısından daha önce olmalarıdır. Cin kelimesinin önce geçtiği yerlerde birçok müfessir cinlerin bu özelliklerine değinmişlerdir.⁵⁵

“Cin” kelimesinin önce gelmesi konusunda yukarıda zikrettiğimiz anlam inceliklerinin yanı sıra üslup açısından daha güzel olması ve telaffuzun kolaylaştırılması amacına yönelik olduğuna dair yorumlar da yapılmıştır. Çünkü “ins” kelimesi sâkin nûn ve sîn harflerinin konumundan dolayı telaffuz açısından daha hafiftir. Konuşan kimsenin daha zinde bir telaffuzu ortaya koyması ve konuşma esnasında kendisini daha rahat hissetmesi için telaffuzu ağır olan “cin” kelimesinin önce söylenmesi daha uygun görülmüştür.⁵⁶

⁵² Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, 3/158.

⁵³ Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (Beirut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 3/295; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 9/119.

⁵⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 9/183.

⁵⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selim*, 3/295; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/214; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 9/119; Abduh-Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, 9/350.

⁵⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/214.

3.4. Cehenneme Girme

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا (Hûd 11/119) ve وَلَٰكِنَّ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (es-Secde 32/13) âyetlerinde “الْجِنَّةُ /cinne” kelimesi “النَّاسِ/nâs” kelimesinden önce gelmiştir. Şihâbüddîn Hafâcî (ö. 1069/1659) “لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” (Yâsîn 36/7) âyetinin tefsirinde الْقَوْلُ'in, İblis'in وَأَعْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا أَعْوَيْتَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (el-Hicr 15/39) ve قَالَ رَبِّ إِنِّي نَجَّيْتُكَ مِنَ الْغَمِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرِينَ لَا يُفْقَهُونَ (Sâd 38/82) âyetlerinde geçen ifadeyi kullandığı gün Cenâb-ı Hakkın buyurduğu لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ “cehennemi tümüyle cinlerle ve insanlarla dolduracağım” sözü olduğunu söylemektedir.⁵⁷

Hafâcî, أَكْثَرِهِمْ kelimesinin İblis'e uyanları ifade ettiğini söylemektedir. Bu tercihinin iki gerekçe zikretmektedir. Birincisi لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (Sâd 38/85) âyeti bunu açıkça ortaya koymaktadır. İkinci ise الْجِنَّةُ /cinne kelimesinin “النَّاسِ/nâs” kelimesinden önce gelmiş olmasıdır. Bilindiği üzere İblis cinlerden idi. Yüksek konumunu kaybettikten sonra Allah'ın kullarını saptırmaya kendisini adayacağına dair söz vermişti. İblis aslı itibarıyla cinlerden olduğu için verdiği vesveselerden en fazla etkilenen ve zarar gören, hemcinsleri olan cinler olacaktır. Dolayısıyla “الْجِنَّةُ/cinne” kelimesi önce zikredilerek buna işaret edilmiş olmakta ve öncelikli muhatap İblis olduğu için cinler daha fazla tahkir edilmiş olmaktadır.⁵⁸

3.5. Hz. Süleyman'ın Ordusu

وَحُحِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (en-Neml 27/17) âyetinde insanların yanı sıra cinler ve hayvanları otoritesi altında yönetme gücüne sahip Hz. Süleyman'ın ordusunun nelerden oluştuğu anlatılmakta ve cinler, insanlardan önce zikredilmektedir.

Bu âyette Hz. Süleyman'ın mülkünün kuvvetini ve şerefini ifade etmek için “cin” kelimesi önce zikredilmiştir.⁵⁹ Buna sebep olarak cinlerin azgın, taşkın, inatçı, bir araya getirilmesi ve tahakküm altına alınması zor bir topluluk olması gösterilmiştir.⁶⁰ Âlûsî (ö. 1270/1854) bu âyetin tefsirinde kuşlar da cinler gibi boyundu-

⁵⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 22/213; ayrıca bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selim*, 7/83; 7/160; Muhyiddin b. Ahmed Mustafa Derviş, *İ'râbü'l-Kur'ân ve beyânüh* (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1415), 7/579.

⁵⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 22/213; ayrıca bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selim*, 7/83; 7/160; Derviş, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 7/579.

⁵⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 3/258.

⁶⁰ Ahmed b. Muhammed b. Acîbe el-Hasenî, *el-Bahru'l-medîd* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002), 5/315; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 19/174; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selim*, 6/277.

ruk altına alınması zor olmasına, kuşları emri altında tutmak mülkün kuvvetine ve şerefine işaret etmesine rağmen kuşların insanlardan önce zikredilmemesine de değinmektedir. Âlûsî'ye göre bunun sebebi cinlerin ve insanların birçok noktadaki ortak özellikleridir. Bunun yanında cinlerin ve insanların sorumlu olduğu hükümlerin çoğu da birbirine benzemektedir. Ayrıca "cin" ve "insan" kelimeleri ekseriyetle beraber kullanılmaktadır. Bundan dolayı "cin" ve "ins" kelimelerinin arasına bir şeyin girmemesi daha uygun olmuştur.⁶¹

Âlûsî ordunun toplanması gibi tahakküm altına alma bağlamında cinlerin önce zikredilmesinin onları aynı zamanda aşağılama anlamı taşıdığı ve bu aşağılamanın cinlere münasip olduğu görüşüne katılmaz. Çünkü Allah'tan emir alan bir peygamberin emri altına girmek bir şereftir. Dolayısıyla Âlûsî'ye göre "ins" kelimesinin önce zikredilmesine dair böyle gerekçelendirme doğru değildir.⁶²

3.6. Tehaddî (Kainatın Dışına Çıkma Konusunda)

(er-Rahmân 55/33) *يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّ اسْتَعْطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتِ وَأَلْأَرْضِ فَانفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ*

âyetinde Cenâb-ı Hak cinlere ve insanlara yeryüzünün ve gökyüzünün çerçevesinden çıkma konusunda meydan okumaktadır. Bu meydan okumada önce cinler zikredilmektedir. Bundaki hikmete değinen müfessirler cinlerin babasının yaratılışının Hz. Âdem'in yaratılışından önce olduğu gerekçesiyle önce zikredildiği yönünde görüş belirtmişlerdir.⁶³

Ancak insanlara ve cinlere meydan okuyan bu âyet ile yine meydan okuma anlamı içeren "De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler." (el-İsrâ 17/88) âyetini beraber düşünüp bir değerlendirme yapmak mümkündür. Buna göre Cenâb-ı Hak, er-Rahmân 55/33. âyette cinlere ve insanlara gökleri ve yeri aşarak dışına çıkma konusunda meydan okuyup cinleri önce zikrederken; el-İsrâ 17/88. âyette Kur'an'ın bir benzerini getirme konusunda meydan okuyup insanları önce zikretmektedir. Dolayısıyla gökyüzünü ve yeryüzünü aşmak mümkün olsaydı cinlere; Kur'an'ın bir benzerini getirmek mümkün olsaydı insanlara uygun düşeceği yorumuna ulaşmak mümkündür. İşte bundan dolayı Allah, her bir yerde, söz konusu işi yapması ihtimali fazla olanları önce zikretmiştir.⁶⁴

3.7. İnsanlara Vesvese Verme ve Onları Saptırma

Kur'an'da insanları doğru yoldan saptırma ve onlara vesvese verme konularında cinler ve insanlar beraber geçtiğinde cinlerin daha önce kullanıldığı görülmektedir. *وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرْنَا اللَّذِينَ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلُهُمَّا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونُوا مِنَ الْأَسْفَلِينَ.*

⁶¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 19/174.

⁶² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 19/174.

⁶³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/165; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/246.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/100.

(Fussilet 41/29) âyetinde cehennemi hak eden inkârcıların ifadelerine yer verilmektedir. İnkârcılar doğru yolu bulmalarına engel olan ve cehennemi hak etmelerine sebep olan kimselerden intikam almak için onlarla karşılaşmayı dilemektedirler.

Müfessirler bu âyette geçen "cin" kelimesinden kastedilenin İblis; "ins" kelimesinden kastedilenin Kâbil olduğu görüşündedirler.⁶⁵ Bu durumda önce zikredilen "cin" kelimesi Hz. Âdem'i ilk günahı işlemeye yönelten, cennetten çıkarılmasına sebep olan ve bütün insanlığın gidişatını değiştiren İblis'i ifade etmektedir. "İns" kelimesinin ifade ettiği Kâbil ise insanın dünyada işlediği ilk büyük günah olan adam öldürme günahını işleyip ilk çığırı açandır. Bu açıdan bakıldığı zaman "cin" kelimesinin önce gelmesi önemli incelikleri barındırmaktadır.

Zaman açısından bakıldığında İblis'in Hz. Âdem'i saptırması insanlığın dünyaya gönderilmesinden önce olduğu için daha önce zikredilmiştir. Ayrıca insanları saptırma konusunda cinler hem zaman açısından hem de işlemeye vesile oldukları günahın niteliği açısından daha önceliklidir. Çünkü İblis'in işlenmesine sebep olduğu günah insanlık tarihi açısından telafisi mümkün olmayan gelişmelere sebep olmuş, bu günah ile insanlık cennetten çıkarılmış, insan cinsi ilk defa günahla tanışmış ve sonuç itibarıyla bu günah tüm insanlık için büyük sonuçlar doğurmuştur. Hz. Âdem'in oğlu Kâbil ise işlediği ilk cinayetle insanlığı kasten öldürme ve kan dökme günahıyla tanıştırmıştır. Hz. Ali bu âyetin yorumunda "İblis şirk ehlini davet eder, Hz. Âdem'in oğlu büyük günah ehlini davet eder"⁶⁶ diyerek iki günahı nitelik açısından değerlendirmiş ve İblis'in sebep olduğu günahın daha kötü olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla İblis şirkten başlayarak diğer günahların sebebi iken Hz. Âdem'in oğlu şirkten daha düşük bir konuma sahip büyük günahın sebebi olmuştur. Âyette cinlerin önce zikredilmesi buna bir işaret olarak değerlendirilebilir.

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ âyetinin yer aldığı Nâs suresi insanların gönüllerine vesvese veren sinsi şeytanın şerrinden insanların rabbine, sahibine ve hâkimine sığınmayı ifade eden bir suredir. Surenin ilgili bölümü sinsi bir şekilde insanlara vesvese veren şeytanların cin ve insan olmak üzere her iki varlık alanına ait olabileceğini ortaya koymakta ve bu ifadede öncelikle cinler zikredilmektedir.

Bikâî'ye göre insana en fazla ve etkili zarar verenler cinler olduğu için ve insana göre daha sinsi ve daha ustaca bu vesveseyi verdikleri için cinle başlanmıştır.⁶⁷ Âyette geçen "مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ" ifadesindeki "مِنَ" harf-i cerrinin vesvese verenleri açıklayıcı mahiyette "beyâniyye" olup "gerek cinlerden gerek insanlardan insanların gönüllerine vesvese veren" anlamında veya "يُوسِسُ" fiiline mutaallik olup

⁶⁵ Ebü'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vil*, thk. Abudurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, ts.), 4/203; Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 27/104; Alâuddin Alî b.Muhammed b. İbrahim Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbu't-te'vil fî me'âni't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979), 6/110; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 24/120.

⁶⁶ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-azim*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 7/174.

⁶⁷ Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, 8/616.

“يُوسِسُ فِي صُدُورِهِمْ مِنْ جِهَةِ الْجِنَّةِ وَمِنْ جِهَةِ النَّاسِ” (insanların gönüllerine cinler ve insanlar tarafından vesvese veren...) anlamında olmaktadır.⁶⁸ Bu durumda âyet sinsi vesvesecilerin bazen cinlerden olacağına bazen de insanlardan olacağına delalet etmektedir. Nitekim “Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.” (el-En’âm 6/112) âyetinde buna işaret edilmektedir.⁶⁹ Bu yorumda vesvese veren cin ve insan şeytanları olduğu ve cinler vesvese verme konusunda daha maharetli ve sinsi oldukları için önce zikredilmiştir, denebilir.

Yukarıdaki yorumun dışında aktarılan bir görüş de “مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ” ifadesinin “مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ” ifadesindeki “النَّاسِ” kelimesinin kapsamına girecek ve “النَّاسِ” kelimesini açıklayacak şekilde yorumlanmasıdır. Bu durumda “النَّاسِ” kelimesi hem cinleri hem de insanları içine alacak şekilde kullanılmış olmaktadır. Sanki insan ile cin arasında müştereklikten dolayı insan ve cin topluluğuna “النَّاسِ” denmiş olmaktadır. “جَاءَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَيَبِيلَ هُمْ مَنْ أَنْتُمْ فَقَالُوا أَنَا نَاسٌ مِنَ الْجِنِّ” (Cinlerden bir grup geldi. Onlara, ‘Siz kim-siniz?’ diye sorulunca, ‘Cinlerden, bir takım insanlarız’ dediler) rivayetinde cinler için “نَاسٌ” kelimesinin kullanılması; “وَإِنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ” (el-Cin 72/6) âyetinde cinlerden bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sığınırldı” (el-Cin 72/6) âyetinde cinler için “رِجَالٌ” kelimesinin kullanılması ve “فُلُ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا” (De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur’an’ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur: Gerçekten biz, harikulade güzel bir Kur’an dinledik.” (el-Cin 72/1) âyetinde de “نَفَرٌ” kelimesinin kullanılmış olması bu yoruma dayanak olarak zikredilmektedir. Bu takdire göre âyetin manası “Cinleri ve insanları içine alacak şekilde insanları gönüllerine vesvese verenlerin şerrinden...” şeklinde olacaktır. Dolayısıyla bu takdir vesvesecilerin insan ve cin ayırt etmeksizin hepsine vesvese vereceğini ifade etmektedir.⁷⁰

Râzî’ye göre “النَّاسِ” kelimesinin hem cinleri hem insanları kapsamasına dair yorum zayıf bir görüştür. Çünkü böyle bir kullanım dil açısından uzaktır. Cinlere, gizli olmalarından dolayı “cin”; insanlara da ortada oldukları ve göründükleri için “insan” ismi verilmiştir. Dolayısıyla bu kullanım kelimenin ortaya konulma amacına uygun düşmemektedir.⁷¹

“مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ” ifadesinin vesvese verilenleri açıkladığına dair diğer bir yorum da Zemahşerî’ye (ö. 538/1144) aittir. Zemahşerî, “النَّاسِ” kelimesinin “insanlar” anlamının yanı sıra “unutan” anlamındaki “النَّاسِي” kelimesinin “yâ” harfinin düşmüş

⁶⁸ Muhyiddin Derviş, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 10/625.

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/182.

⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/829; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/182.

⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/182.

hali olarak anlamlandırılacağını söylemektedir. Zemahşerî, bu anlamı “ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ ”
”يَدْعُ الدَّاعِيَ إِلَىٰ شَيْءٍ نُّكْرٍ“ (el-Kamer 54/6) âyetindeki “الدَّاعِيَ” kelimesinden yâ harfi düşerek
“الدَّاعِ” şeklinde kullanılmasına kıyas etmektedir. Bu durumda anlam “cinlerden ve
insanlardan unutanların gönüllerine vesvese veren...” şeklinde olmaktadır.⁷²

Eğer “مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ” ifadesinde geçen cinleri ve insanları vesvese verenler ola-
rak yukarıda zikrettiğimiz şekilde yorumlarsak “cin” kelimesinin önce zikredilme-
sinin sebebinin Bikâî'nin dediği gibi en fazla ve etkili zarar veren vesvesecilerin cin-
ler olması olarak belirleyebiliriz. Ancak “مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ” ifadesinde geçen cinleri ve
insanları vesvese verenler olarak değil de gönüllerine vesvese verilenler olarak
yorumlarsak bu durumda “cin” kelimesinin önce zikredilmesinin sebebinin cinlerin
vesveselerinin insana göre etkili olduğu gerekçesini savunamayız. Çünkü burada
cinler vesvese veren değil vesveseye maruz kalan konumundadırlar. Bu durumda
farklı bir gerekçe zikretmek gerekmektedir. Buna göre vesveseye maruz kalma ve
vesveseden etkilenme konusunda cinlerin insanlardan daha önde olduğu gibi bir
yorum ortaya konulabilir. Ancak böyle bir yoruma gitmeye dair elimizde bir karine
bulunmamaktadır.

Yukarıda zikredilen sebeplerin yanı sıra Nâs suresinin âyetlerinin
fâsılalarının “س” harfi olması ve fâsılaların uyumunun gözetilmesi hikmetine bina-
en “cin” kelimesinin önce, “nâs” kelimesinin de sonra yani âyetin son kelimesi ola-
rak zikredildiğine dair bir değerlendirme de yapmak mümkündür.

Sonuç

Kur'an'da “cin” ve “ins” kelimelerinin beraber geçtiği yerlerde daha çok “cin”
kelimesi önce söylenir. Birbirlerine vâv harfiyle bağlanan bu kelimelerin tertibinin
farklı olması esas itibariyle söze ziyade bir anlam katmamaktadır. Çünkü vâv harfi
tek başına öncelik ve sonralık ifade etmemektedir. Ancak karineler yoluyla bazı
yorumlara gidilmiştir. Eğer müfessir farklı karineleri esas almışsa bazen birbiriyle
çelişen görüşler bazen de yoruma genişlik kazandıran görüşler serdedilmiştir. Mü-
fessirler bu iki kelimenin beraber geçtiği yerlerde takdim tehirleri konusunda yo-
rum yapma zorunluluğu hissetmedikleri için bazen ortaya koydukları genellemele-
rin uzlaştırılmasının oldukça zor olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Allah'ın
imtihana tabi tuttuğu kullar bağlamı söz konusu ise cinler öne geçmiştir. Bu bağ-
lamdaki takdim-tehir, cinlerin insanlardan önce yaratıldıkları, insanlardan güçlü
oldukları, suç işlemeye daha meyilli ve sayılarının fazla olması şeklinde yorum-
lanmıştır. Ahirette hesaba çekilecek kullara seslenildiği bağlamlarda önce cinlerin
zikredilmesi, cinlerin itaatten çıkma oranları yüksek olduğu için cezalandırılacak
olanlar arasında cinlerin sayılarının fazla olması şeklinde değerlendirilmiştir.
Cenâb-ı Hak cinlere ve insanlara Kur'an'ın bir benzerini getirme konusunda mey-

⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/829.

dan okuduğu âyetlerde bu iki cins varlığın yetenekli oldukları konulara göre kim daha önde ise onu önce zikretmiştir. Belagat yeteneği daha fazla olan insanlar Kur'an'ın bir benzerini getirme konusunda önce zikredilirken yeryüzünde ve gökyüzünde hareket kabiliyeti yüksek olan cinlerin kâinatın dışına çıkma bağlamında meydan okuyan âyette önce zikredildiği görülmektedir.

Kur'an'ın bu üslubunun sosyo-kültürel durumlarla da yakından ilgili olduğu görülmektedir. Özellikle ilk muhatapların cinlere olağanüstü güçler yakıştırmalarına ve cinlerden gelebilecek muhtemel zararlardan korunma amacına yönelik olarak onlara boyun eğmelerine karşılık cinlerin de cezayı hak eden günahkâr kullar olduğu "insan" kelimesinden önce "cin" kelimesi zikredilerek vurgulanmış olmaktadır. İlgili âyetlerin -Rahmân ve Nâs sureleri dışında- tamamına yakınının Mekkî oluşu bu üslubun özellikle cinler ile ilgili yanlış inanca sahip birincil muhataplar olan Mekkeli müşriklere yönelik olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Ayrıca bu iki kelime bazen bir isim gibi kullanılmaktadır. Hatta sadece birisi için geçerli bir durum söz konusu olduğunda ifadeyi güçlendirmek için beraber kullanıldığı da olmuştur. Bunu da insanların ve cinlerin birbirleri ile olan ortak özellikleri ve sık sık yolları kesişen iki farklı varlık alanına ait varlıklar olmalarına bağlamak mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

- Âlûsî, Mahmûd Ebû'l-Fadl. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. 30 cilt. Beyrut: Dâru ihyâ'it-türâsî'l-Arabî, ts.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetü'l-edeb*. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998.
- Bikâî, Burhânuddîn. *Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415.
- Bursevî, İsmail Hakkî. *Rûhu'l-beân*. 10 cilt. Beyrut: Dâru ihyâ'it-türâsî'l-Arabî, ts.
- Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Mahbûb. *el-Hayevân*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-cil, 1996.
- Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Beyrut: Dâru sa'b, 1968.
- Durmuş, İsmail. "Vâv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/574-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001.
- Ebüsşuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 cilt. Beyrut: Dâru ihyâ'it-türâsî'l-Arabî, ts.
- Ersöz, Muhammed. "Kur'an Yorumunda Mezhepsel Farklılığın Dil Kurallarına Yansımaları - Akıbet Lâmi Örneği-". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3 (2014), 17-19.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ. *Meânî'l-Kur'ân*. 3 cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 cilt. Beyrut: Dâru ve mektebetü'l-hilâl, ts.
- Hâzin, Alâuddin Alî b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî. *Lübâbu't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979.
- İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed el-Hasenî, *el-Bahru'l-medîd*, 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: Dâru sehnûn li'neşr ve't-tevzî', ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye Muhammed b. Ebî Bekir. *Bedâiu'l-fevâid*. 4 cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1996.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 cilt.

- Riyâd: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1423.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru sâdir, ts.
- İskâfî, Hatîb. *Dürratü't-tenzîl ve gurratu't-te'vîl*. thk. Muhammed Mustafa Aydın. 3 cilt. Mekke: y.y., 2001.
- Kilkeldî, Salâhuddîn Ebû Saîd Halîl. *el-Fusûlü'l-müfide fi'l-vâvî'l-mezîde*. thk. Hasan Mûsâ eş-Şâir. Amman: Dâru'l-beşîr, 1990.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*. 20 cilt. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.
- Mesîrî, Münîr Mahmûd. *Delâlatü't-takdîm ve't-te'hîr fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2005.
- Muhammed Abduh-Reşid Rıza, Muhammed b. Ali. *Tefsiru'l-menâr*. 12 cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âmmelil-kitâb, 1990.
- Neysâbü'rî, Muhammed b. Hüseyin el-Kummî. *Garâibü'l-Kur'an ve rağaibü'l-furkân*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1416.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2000.
- Sekafî, İbnü'z-Zübeyr. *Milâkü't-te'vîl*. thk. Abdulgani Muhammed Ali el-Fâsî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh. *Netâicü'l-fiker fi'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye 1992.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000.
- Yûsûf, Ebû Ali el-Hasen b. Mes'ud. *Zehru'l-ekem fi'l-emsâli ve'l-hikem*. 3 cilt. Dâru'l-Beydâ: Dâru's-sekâfe, 1981.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Abudurrezzâk el-Mehdî. 4 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer, *Rebîu'l-ebâr ve nusûsu'l-ahbâr*, 5 cilt. Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî, 1412.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 4 cilt. Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1957.